

DEMOGRAFIYA VA MEHNAT BOZORI

Elektron ilmiy-ommabop jurnal

2025

5 -SON

(+998) 50-005-45-69

https://t.me/demografiya_mehnatbozori

demografiya_mehnat_bozori@mail.ru

**DEMOGRAFIYA
VA MEHNAT
BOZORI**

**2025-yil
5-son**

Elektron ilmiy-ommabop jurnal
Электронный научно-популярный
журнал
Electronic popular science journal

BOSH MUHARRIR:

Umurzoqov Bahodir Xamidovich

MUHARRIR:

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

TAHRIR HAY' ATI:

Abduraxmonov Qalandar Xodjaevich, i.f.d., akademik.

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof.,

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof.,

Axmedov Durbek Quدراتillaevich, i.f.d., professor

Umurzakov Baxodir Xamidovich, i.f.d., prof.,

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, i.f.d., prof.,

Arabov Nurali Uralovich, i.f.d., prof.,

Abduraxmonova Gulnora Qalandarovna, i.f.d., prof.,

Mamadaliyeva Xafiza Xoldarovna, i.f.d., prof.,

Irmatova Aziza Baxromovna, i.f.d., prof.,

Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, g.f.d., professor

Isayev Faxriddin Ikramovich, i.f.d., prof.

Usmanov Anvar Saidmaxmudovich, i.f.d., professor

Qodirov Abdurashid Madjidovich, i.f.d., professor

Hermann Sterzinger, i.f.d., professor (Germaniya)

Ergashxodjaeva Shaxnoza Djasurovna, i.f.d., professor

Tomash Kuchera, i.f.d., professor (Chexiya)

Abrorov Sirojiddin Zuxriddin o'g'li, PhD

Shakarov Zafar Gaffarovich, PhD, dotsent

Maxmudov Asliddin Sirojiddin o'g'li, PhD

Gulmurodov Kamoliddin Abduqodir o'g'li, PhD

Asqarova Muhabbat Ibraximovna

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

MUNDARIJA

Усманов Анвар Саидмахмудович <i>Устойчивое развитие и выравнивание уровня жизни населения</i>	4
Usmanov Anvar Saidmaxmudovich, Xamdamov Shoh-Jaxon Rahmat o'g'li <i>O'zbekiston sanoatidagi uglerod izini qisqartirish</i>	16
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, Xalikchaeva Sadokat Ilxomjonovna <i>O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida soliq bazasini aniqlash metodologiyasining rivojlanish bosqichlari</i>	30
Mamadaliyeva Xafiza Xoldarovna, To'rayev Mirzohid Hoshim o'g'li <i>Janubiy Koreya davlatida uy xo'jaligi transfertlarining iqtisodiy ahamiyati hamda uni o'zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlari</i>	44
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, Qurbonov Paxlavon Rustamovich <i>O'zbekiston respublikasida shaharlar tizimi shakllanishi va hududiy urbanistik tarkibdagi o'zgarishlar</i>	60
Musayev Bekzod Murodovich <i>Sirdaryo viloyati shaharlari aholi soni dinamikasi va tarkibining hududiy xususiyatlari</i>	74
Mirzayeva Matluba G'aybulla qizi <i>Fintech va mobil banking platformalarida kiberxavfsizlik darajasini baholashning ilg'or yondashuvlar</i>	83
Maxmudov Asliddin Sirojiddin o'g'li <i>Ishlab chiqarish korxonalarida moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirishda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining ahamiyati</i>	93
Bahriddinova Muazzam Azam qizi <i>O'zbekiston hududlarining demografik tahlili</i>	103
Umarov Omonjon Muxammad o'g'li <i>Yosh avlodni madaniy merosni saqlash va turizmga faol ishtirok etishga jalb qilish mexanizmlari</i>	115
Solixova Xumora Xasan qizi <i>Soliq yig'uvchanligini oshirishda jamoatchilik nazorati va ijtimoiy ongning roli</i>	125
Мухамадиева Кубриё Баходировна <i>Цифровая трансформация демографических исследований</i>	135
Shoydulova Maftuna Zafar qizi <i>O'zbekiston korxonalarida kadrlar boshqaruvida yoshlar va ayollarning rolini kuchaytirish strategiyalari</i>	142

O'ZBEKISTON HUDUDLARINING DEMOGRAFIK TAHLILI

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini
rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari"
ilmiy-tadqiqot markazi katta ilmiy xodimi

ORCID: [0000-0002-3742-5622](https://orcid.org/0000-0002-3742-5622)

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston hududlarining demografik rivojlanish jarayonlari, aholining soni va tarkibidagi o'zgarishlar, migratsiya oqimlari hamda hududlar bo'yicha demografik farqlar tahlil qilingan. Shuningdek, tug'ilish, o'lim va tabiiy o'sish ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, hududiy demografik siyosatni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Demografiya, hududlar, migratsiya, tug'ilish, o'lim, tabiiy o'sish, aholi tarkibi, urbanizatsiya, yosh tarkibi, demografik siyosat, hududiy rivojlanish.

DEMOGRAPHIC ANALYSIS OF THE REGIONS OF UZBEKISTAN

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

Scientific Research Center "Scientific
Foundations and Problems of Economic
Development of Uzbekistan" under
Tashkent State University of Economics

Annotation. This study analyzes the demographic development of the regions of Uzbekistan, including population size and structure, migration trends, and territorial differences. It examines birth, death, and natural growth indicators, identifies key demographic patterns, and proposes scientific and practical recommendations for improving regional demographic policy.

Keywords. Demography, regions, migration, birth rate, mortality, natural growth, population structure, urbanization, age structure, demographic policy, regional development.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕГИОНОВ УЗБЕКИСТАНА

Бахриддинова Муаззам Азам кизи

Научно-исследовательский центр
«Научные основы и проблемы
развития экономики Узбекистана» при ТГЭУ

Аннотация. В данном исследовании проведён анализ демографического развития регионов Узбекистана, изменения численности и состава населения, миграционных процессов и территориальных различий. Изучены показатели рождаемости, смертности и естественного прироста, сформулированы научно-практические выводы по совершенствованию региональной демографической политики.

Ключевые слова. Демография, регионы, миграция, рождаемость, смертность, естественный прирост, структура населения, урбанизация, возрастная структура, демографическая политика, региональное развитие.

Kirish.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda o'ziga xos demografik vaziyat vujudga kelgan va u aholi soni o'sish sur'atining pasayishi, tug'ilishning kamayishi, aholining yosh tarkibida keksa yoshdagilar ulushining ortishi, mehnatga layoqatli yoshgacha bo'lgan aholi sonining kamayishi, shu bilan bir vaqtda o'rta yoshdagi aholi sonining ko'payishi, urbanizatsiya jarayoni ortayotganida namoyon bo'lmoqda. Keling endi demografik jarayon o'zi nima va uning ahamiyati haqida so'z yuritamiz;

Demografik jarayon tushunchasi — jamiyatdagi aholi soni, tarkibi, joylashuvi va sifati o'zgarishlarini shakllantiruvchi tizimli hodisalar majmuasi sifatida tushuniladi. Bu jarayonlar tabiiy va ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladi va jamiyat rivojlanishining asosiy indikatorlaridan biridir.

1. Demografik jarayonning tarkibiy elementlari nimalardan iborat? Demografik jarayon bir nechta asosiy komponentlardan iborat:

Tug'ilish - yangi avlodning dunyoga kelishi, aholi tabiiy o'sishining asosiy manbai. Tug'ilish darajasi hududiy, ijtimoiy va iqtisodiy omillarga bog'liq bo'lib, aholining yosh tarkibi va mehnat resurslari salohiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'lim - aholi sonining kamayishiga olib keluvchi tabiiy ko'rsatkich. O'lim darajasi sog'liqni saqlash tizimi, turmush sharoiti va ekologik omillarga bog'liq.

Migratsiya - aholi harakati va hududlararo yoki davlatlararo ko'chishlar. Migratsiya hududiy iqtisodiy rivojlanish, ishchi kuchi taqsimoti va urbanizatsiya jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Aholining tarkibi va sifati - yosh, jins, malaka, ta'lim darajasi kabi demografik parametrlar. Bu omillar mehnat bozorining salohiyati, iste'mol talabi va ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojni belgilaydi.

2. Demografik jarayonlarning xususiyatlari:

-Doimiylik va uzluksizlik: demografik jarayonlar doimiy ravishda rivojlanadi va turli davrlarda sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadi.

-Ijtimoiy-iqtisodiy bog'liqlik: demografik jarayonlar iqtisodiy siyosat, sog'liqni saqlash, ta'lim va urbanizatsiya kabi ijtimoiy tizimlar bilan uzviy bog'liq.

-Hududiy tafovutlar: bir davlat hududlari orasida demografik jarayonlar tezligi va natijalari farqlanishi mumkin.

3. Demografik jarayonning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati:

Demografik jarayonlar jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Misol uchun: Tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan hududlarda mehnat resurslari kelajakda ko'payadi, bu esa ishlab chiqarish va xizmatlar sohasini rivojlantirishga yordam beradi. Keksayish sur'ati oshayotgan jamiyatlarda pensiya tizimi va sog'liqni saqlash xarajatlari ortadi, bu esa davlat byudjetiga bosim yaratadi.

Migratsiya oqimlari urbanizatsiya va infratuzilma rivojlanishini shakllantiradi, hududiy iqtisodiy tafovutlarni kamaytiradi yoki kuchaytiradi.

O'zbekiston — aholisi, yosh strukturasi dinamikasi, urbanizatsiya darajasi va hududiy taqsimoti jihatidan bugungi kunda Markaziy Osiyoda demografik jihatdan eng faol mamlakatlardan biridir. So'nggi yillardagi bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar bir necha muhim tendensiyalarni ko'rsatmoqda: tabiiy o'sish sur'atlari, urban va qishloq aholisining taqsimlanishi, hududlar bo'yicha aholi zichligi va yosh tarkibidagi farqlar.

Hozirgi vaqtda deyarli dunyoning barcha mamlakatlarida olimlar va mutaxassislar tomonidan demografik vaziyat, uning tarkibi, u bilan bog'liq demografik jarayonlarni o'ziga xos xususiyatlari o'rganilmoqda. Aholi takror barpo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishi hamda unga ta'sir etuvchi ijtimoiy-demografik omillar iqtisodchi olimlar va mutaxassislar tomonidan o'z tadqiqotlarida fikr va mulohazalarini keltirib o'tishgan. Ular tomonidan demografik vaziyat va uning iqtisodiy-ijtimoiy jarayonlarga ta'siri, mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'rni va ularning salbiy va ijobiy jihatlari o'z davrlaridagi mavjud holatlar bo'yicha ko'rsatib o'tishgan.

Adabiyotlar sharhi.

Demograf olimi M. Bo'riyeva fikricha, "Demografik jarayonlar aholi soni, tarkibi, joylashuvi va sifati dinamikasining tendensiyalarini saqlab qolishni yoki o'zgartirishni nazarda tutuvchi aniq maqsadga yo'naltirilgan faoliyat va u demografik vaziyatga bevosita ta'sir o'tkazadi" [3].

Jahon hamjamiyatida mashhur bo'lgan demograf A. Sovning shunday ta'kidlashicha: "Demografik vaziyat — o'z oldiga faqat birgina aholi sonini o'zgartirishdan-da kengroq vazifalarni qo'yishi va bir qarashda demografiyadan uzoq bo'lib ko'rinishi mumkin bo'lgan sohalarni ham qamrab olishi mumkin" [4].

Ko'p tilli demografik lug'atning asosida ham o'sha fikr yotadi, unda "demografik vaziyat, bir tomondan, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa omillarning, ikkinchi tomondan, demografik jarayonlar va ularning oqibatlarining o'zaro bog'liqligini aniqlash" sifatida ta'riflangan [5].

"Общая теория населения" kitobida "Demografik omillar demografik vaziyatning asosiy qismi bo'lib, jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlari va turli davlatlarda o'ziga xos xususiyatlarga, yo'nalishlarga egadir" degan fikrni ta'kidlashgan [6].

A.Ya. Kvashi "Современная демография" asarida "Barcha aholi qatlamlarining turmush sharoitlarini yaxshilash demografik vaziyatga ta'sir etadi" degan fikrni ilgari suradi [7].

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Yuqorida bayon etilganlarni umumlashtirgan holda aytish joizki, barcha ta'riflarda davlatning, demografik omillarni nazarda tutgan holda, optimal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish chora-tadbirlari (tartibga solish vositalari) tizimini qo'llash yo'li bilan aniq maqsadga yo'naltirilgan, boshqaruvchi ta'siri zarurligi muhim hisoblanadi. Demografik jarayonlar nuqtai nazaridan davlat tomonidan tartibga solish, bizning fikrimizcha, demografik rivojlanishning barcha kichik tizimlari (tug'ilish miqdori, o'lim soni, aholining migratsiyasi va sifati) normal ishlashi uchun eng qulay sharoitlarni yaratish bilan bog'liq bo'lishi kerak. Shu bilan birga, bozor islohotlari sharoitida demografik jarayonlarning rivojlanishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy tartibga soluvchi omillarning ahamiyati ortadi.

Demografik omillar - aholi soni, tarkibi, joylashuvi, yosh struktura, migratsiya oqimlari va sifat ko'rsatkichlari — har qanday davlat iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston iqtisodiyoti uchun demografik omil bir qator yo'nalishlarda sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Jumladan:

1. Aholi sonining o'sishi va mehnat bozori. O'zbekiston aholisi oxirgi yillarda barqaror o'sish sur'atini saqlab qolmoqda. 2024-yil holatiga ko'ra, mamlakat aholisi taxminan 36,3 mln kishini tashkil etadi (Statistika qo'mitasi, 2024). Aholi o'sishi, ayniqsa, mehnatga layoqatli yoshdagi qatlamning ko'pligi iqtisodiy o'sish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Mehnat resurslarining yetariligi sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish tarmoqlarida ishchi kuchini ta'minlashga yordam beradi.

2. Yosh tarkibi va iqtisodiy samaradorlik. O'zbekiston aholisi nisbatan yosh tuzilishga ega: mehnatga layoqatli yoshdagi aholi ulushi 18–60 yoshgacha bo'lganlar orasida yuqori. Yosh ishchi kuchi mehnat samaradorligini oshirish va innovatsion iqtisodiyotga integratsiyani rag'batlantiradi. Shu bilan birga, yosh

aholi ko'p bo'lgan hududlarda ta'lim va kasb-hunar tayyorlash tizimining samarali ishlashi iqtisodiyot uchun sifatli mehnat resurslarini shakllantiradi.

3. Tug'ilish darajasi va ijtimoiy xarajatlar. Tug'ilish darajasi yuqori hududlarda davlatning ijtimoiy sohalarga xarajatlari oshadi, xususan, ta'lim, sog'liqni saqlash va bolalar parvarishi tizimiga. Shu bilan birga, demografik yuqori tabiiy o'sish uzoq muddatda mehnat resurslarini barqaror ta'minlashni kafolatlaydi, bu esa iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shadi.

4. Migratsiya va mehnat resurslarining taqsimlanishi. Ichki va tashqi migratsiya jarayonlari hududlararo ishchi kuchining notekis taqsimlanishiga olib keladi. Toshkent va Farg'ona vodiysi kabi urbanizatsiyalashgan hududlarda migratsiya oqimining kuchayishi ishchi kuchining yetishmasligi va infratuzilma yuklamasini oshiradi. Shu bilan birga, boshqa hududlarda mehnat resurslarining kamayishi iqtisodiy salohiyatni cheklashi mumkin.

5. Demografik o'zgarishlar va iqtisodiy siyosat. Demografik omillar O'zbekiston hukumatining iqtisodiy siyosatida muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Mehnat resurslari bilan bog'liq prognozlar sanoat tarmoqlari, investitsiya strategiyalari va bandlik dasturlarini shakllantirishda asos bo'ladi. Shu bois, demografik tahlillar iqtisodiy rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi sifatida qaraladi.

6. Demografik risklar. Past tabiiy o'sish, keksayish sur'ati oshishi va migratsiya oqimlarining salbiy saldosi iqtisodiyot uchun risklar yaratadi. Ular pensiya tizimi, sog'liqni saqlash xarajatlari va mehnat bozori barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli demografik jarayonlarni monitoring qilish va ularga mos siyosat ishlab chiqish zarur.

Demografik omillar O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida strategik rol o'ynaydi. Yosh va mehnatga layoqatli aholining yetarli miqdori mehnat samaradorligini oshiradi, iqtisodiy o'sishga turtki beradi. Shu bilan birga, demografik jarayonlardagi notekisliklar va keksayish sur'ati iqtisodiy siyosatni moslashni talab qiladi. O'zbekistonning iqtisodiy siyosati va investitsiya strategiyalari demografik tendensiyalar bilan uyg'unlashtirilsa, mamlakat iqtisodiy salohiyati sezilarli darajada oshadi.

Shunday qilib, jahon tajribasidan kelib chiqib va iqtisodchi olimlarning yuqorida keltirilgan ta'riflarini umumlashtirgan holda, demografik jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish qonunchilik, iqtisodiy va tashkiliy-xo'jalik mexanizmlarini uyg'unlashtirish orqali demografik jarayonlarga (demografik vaziyat sifatiga) davlat tomonidan ta'sir etish usullari va chora-tadbirlar tizimi tushuniladi.

Aholi soni va o'sish sur'ati 2023 yil 1-oktabr holatiga doimiy aholi soni 36 599,8 ming kishi bo'lgan. 2024 yil boshida — 36,799,8 ming kishi bo'lgani e'lon qilingan. 2025 yil 1 yanvar holatiga doimiy aholi soni 37,543,2 ming kishi deb

baholangan. Bu o'sish davrida jami +743,4 ming kishi — ya'ni 2,0 % atrofida doimiy o'sish qayd etilgan.

O'zbekiston aholisining sonining o'sishi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonida muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. So'nggi paytlarda demografik jarayonlarni chuqur tahlil qilish, aholi sonining o'sishiga ta'sir etuvchi kuchga ega bo'lgan o'zgarishlarni aniqlash. Korrelyatsion tahlil usuli ushbu jarayonlarning statistik asoslanishida baholanadi, yangi tug'ilish, o'lim, migratsiya, iqtisodiy faol aholi ulushi kabi ko'rinishlar o'ziga xos bog'liqlik omillariga yordam beradi. Korrelyatsiya koeffitsiyenti -1 dan +1 gacha bo'lgan qiymatlarni qabul qilishi mumkin. Aniqlangan o'zaro bog'liqlikning yo'nalishi korrelyatsiya koeffitsiyentining ishorasi orqali belgilanadi. Uning musbat qiymati aniqlangan bog'lanishning to'g'ri ekanligini, manfiy qiymati esa teskari ekanligini ko'rsatadi. Bog'lanish kuchi ushbu koeffitsiyentning moduli bilan baholanadi. Korrelyatsion bog'liqlikning quyidagi darajalari shartli ravishda ajratib ko'rsatiladi:

mavjud emas - 0; kuchsiz - 0 dan 0,3 gacha; o'rtacha - 0,3 dan 0,7 gacha; kuchli - 0,7 va undan yuqori; to'liq - 1. Biroq, korrelyatsiya mavjudligi haqida faqat statistik jihatdan ahamiyatli bo'lgan hollardagina ($p < 0,05$) mulohaza yuritish mumkin. Spirmen bo'yicha korrelyatsion tahlil ikkita parametrlarning o'zaro bog'liqligini aniqlash uchun qo'llaniladigan usul bo'lib, ulardan hech bo'lmaganda bittasining taqsimoti normal taqsimotdan farq qilganda ishlatiladi.

Har bir x va y ko'rsatkichga rang beriladi. Olingan ranglar asosida ularning farqi d aniqlanadi. So'ngra quyidagi formula yordamida korrelyatsiya koeffitsiyenti (R) hisoblab chiqiladi:

$$R_{x \cdot y} = 1 - \frac{6 \cdot \sum d^2}{n(n^2 - 1)}$$

Aholi soni va uning dinamikasiga ta'sir etuvchi omillar bilan bir qatorda asosiy demografik indikatorlar (tabiiy o'sish, aholining mexanik harakati) ning o'zaro bog'liqligini aniqlash maqsadida Korrelyatsiya-Spirmen koeffitsiyentidan foydalanildi. Boisi, bu ikki jarayon aholining soni va tarkibiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Korrelyatsiya natijalari quyidagicha:

$$R_{x \cdot y} = 1 - \frac{6 \cdot \sum d^2}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot 280}{14(196 - 1)} = 1 - \frac{1680}{2730} = 1 - 0,6 = 0,4$$

$$R_{x2 \cdot y2} = 1 - \frac{6 \cdot \sum d^2}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot 562}{14(196 - 1)} = 1 - \frac{3372}{2730} = 1 - 1,24 = -0,24$$

1-jadval

O'zbekiston Respublikasining aholisi soni va uning harakati o'rtasidagi bog'lanish (Korrelyatsiya-Spirmen yordamida)

№	Hududlar	Aholi soni (ming kishi)	Aholining tabiiy o'sishi, ‰	Aholining mexanik ko'payishi ‰	Viloyatlar o'rni			X ₁ -Y ₁	X ₁ -Y ₂	XY ₁ d ²	XY ₂ d ²
					Aholi soni bo'yicha	Aholining tabiiy o'sishi bo'yicha	Aholining mexanik ko'payishi bo'yicha				
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	2002,7	15,6	-16,1	10	14	13	-4	-3	16	9
2	Andijon viloyati	3394,4	20,0	-6,4	4	7	7	-3	-3	9	9
3	Buxoro viloyati	2044	17,7	-12,6	9	11	12	-2	-3	4	9
4	Jizzax viloyati	1507,4	21,3	-7,9	12	5	9	7	3	49	9
5	Qashqadaryo viloyati	3560,6	23,7	-25,2	3	2	14	1	-11	1	121
6	Navoiy viloyati	1075,3	19,2	-4,0	13	8	4	5	9	25	81
7	Namangan viloyati	3066,1	21,8	-7,7	5	3	8	2	-3	4	9
8	Samarqand viloyati	4208,5	21,6	-10,3	1	4	10	-3	-9	9	81
9	Surxondaryo viloyati	2877,1	24,5	-10,5	8	1	11	7	-3	49	9
10	Sirdaryo viloyati	914	19,1	-2,3	14	9	3	5	11	25	121
11	Toshkent viloyati	3051,8	17,3	18,9	6	12	2	-6	4	36	16
12	Farg'ona viloyati	4061,5	20,8	-6,2	2	6	6	-4	-4	16	16
13	Xorazm viloyati	1995,6	19,1	-4,7	11	10	5	1	6	1	36
14	Toshkent shahri	3040,8	16,7	95,1	7	13	1	-6	6	36	36
	O'zbekiston Respublikasi	36799,8	19,9	0,0						280	562

Manba: O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga asosan muallif tomonidan tuzildi.

Bu orqali, Korrelyasiya-Spirmen koeffitsiyenti natijalariga binoan, aholi sonining, aholi tabiiy o'sishi va mexanik ko'payishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqligi darajasi aniqlandi. Agar korrelyatsiya natijalariga e'tibor qaratsak, aynan ikki y ko'rsatkichlarning natijasi bir xil emas (1-jadval). x bu yerda, aholi sonini ifodalab, aholi soni o'shining sabab va oqibatlari emas, balki uning aynan y bilan o'zaro mosligi ko'zda tutiladi.

Birinchi xy bog'lanishda aholi soni va aholi tabiiy o'sishi o'rtasidagi bog'lanish kuchi o'rtacha bo'lib, to'g'ri bog'lanishga ega, ya'ni $0-1$ gacha oraliqdagi musbat ko'rsatkichni tashkil etadi. Bu esa ayni paytda quyidagi xulosani beradi: aholi soni ortib borishi tabiiy o'sish darajasi bilan chambarchas bog'liq.

Ikkinchi xyz bog'lanishda aksincha, $-0,24$ manfiy ko'rsatkichni tashkil etib, rang usulida juda kuchsiz hamda to'la teskari bog'lanishga ega. Bunda, aholi soni oshib borishi bilan, aholining mexanik harakati pasayib boradi. Umuman olganda, aholi mexanik harakati mamlakatda asosan manfiy saldoni tashkil etadi. Hududlar ichida faqat Toshkent shahri va Toshkent viloyatigina ijobiy saldoga ega. Aholining markaz hududlariga tomon intilishining yuqoriligi, yaxshi daromad va yaxshi sharoitning mavjudligi aholi mexanik harakatining bir tomonlama oqimiga sababchi bo'ladi, bu esa boshqa hududlardagi aholi mexanik harakatchanligining pasayishiga olib keladi.

Ushbu ko'rsatkichlar O'zbekiston demografik holatida umumiy o'sish sur'atining barqaror ekanligini ko'rsatadi. Aholi bazasining kengayishi — mehnat resurslari, ichki talab va ijtimoiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarning ortishiga olib keladi. Shu bilan birga, ayni paytda hududlar kesimida demografik yuklama notekis bo'lishi mumkin — bu hududiy siyosat, infratuzilma, bandlik va xizmatlar taqsimotida muvozanat zaruratini oshiradi.

So'nggi yillarning rasmiy ma'lumotlariga ko'ra: 2023 yil uchun tug'ilganlar soni 961 962 kishi bo'ldi; tug'ilish koeffitsiyenti 26.4 ‰ ni tashkil etdi. Shu yilda vafot etganlar soni 172 772 kishi, o'lim koeffitsiyenti 4.7 ‰. Tabiiy o'sish 789 190 kishi - bu 21.7 ‰ koeffitsiyati bilan mos. 2024 yil yakunida esa tug'ilishlar soni 926 422 kishi, vafot etganlar 174 413 kishi, tabiiy ko'payish esa 752 009 kishi deb e'lon qilingan. Tug'ilish koeffitsiyati yuqori - demak, aholi yosh va demografik salohiyati kuchli. Shunday bo'lsa-da, vafot etish darajasi nisbatan past, tabiiy o'sish ijobiy — bu demografik yuklamaning davom etishini anglatadi. Ayni qsa, mehnatga layoqatli yoshlar bazasining kengayishi - mamlakat uchun ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlar demakdir. Biroq tug'ilishning yuqoriligi va urbanizatsiya sur'atlarining oshishi ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va bandlik siyosatida kuchli tayyorgarlikni talab qiladi.

Hududiy aholi zichligi va demografik yuklama 2024 yil 1-oktabr holatiga ko'ra: Umumiy aholining zichligi 83,2 kishi / km² ga teng bo'lib, 2023-yildagiga nisbatan oshish mavjud. Aholi zichligi jihatidan eng yuqori hududlar: shahar markazlari - shuningdek, hududiy taqsimotda katta farqlar mavjud. Masalan,

ma'lumotlarga ko'ra, ayrim viloyatlar va respublika bo'yicha aholi zichligi katta emas, bu esa hududiy nomutanosiblikni ko'rsatadi. Aholi zichligining o'sishi, shahar va urban hududlarga konsentratsiyalashuvi urbanizatsiya va migratsiya jarayonlarining kuchayganini bildiradi. Bu jarayonlar infratuzilma, xizmatlar va zamonaviy mehnat bozoriga bo'lgan talabni oshiradi. Hududlar bo'yicha zichlik farqlari esa ijtimoiy rivojlanish strategiyasida adolatli taqsimot va hududiy siyosatni talab etadi.

3. Umumiy demografik yuklama va yosh tuzilma. So'nggi statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston aholisi tuzilmasida mehnatga layoqatli yoshdagi aholi katta ulushni tashkil etadi. Masalan, 2024 holatiga ko'ra: Aholining taxminiy 56-57 % qismini mehnatga layoqatli yoshdagi insonlar tashkil etadi. Bolalar va voyaga yetmaganlar (ishga layoqatli yoshgacha) ham sezilarli ulushda bo'lib, demografik "yosh yurak" - mamlakat kelajagi sifatida ko'riladi. Yosh demografik tuzilma - mehnat salohiyatining katta bazasi demakdir. Agar mamlakat bandlik, ta'lim va kasb-mahorat siyosatini muvaffaqiyatli olib borsa, bu yoshlar resursi iqtisodiy rivojlanish va innovatsiyalarga katta hissa qo'sha oladi. Ammo, agar mehnat bozorida ish o'rinlari yetishmasa yoki ta'lim tizimi zamonaviy talabga mos bo'lmasa - demografik bonus o'rniga demografik yuklama bo'lishi mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan statistika va tahlillar shuni anglatadiki, O'zbekiston 2020-2024 yillarda demografik jihatdan barqaror o'sish sur'atlarini saqlab qolmoqda. Aholi sonining oshishi, yuqori tug'ilish, ijobiy tabiiy o'sish va yosh tarkibidagi dinamika mamlakat mehnat resurslari salohiyatini kengaytirmoqda. Biroq bu salohiyatdan samarali foydalanish uchun hududiy farqlar, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari, aholi zichligi va infratuzilma ehtiyojlari inobatga olinishi lozim.

Aholi soni va zichligi hududlar bo'yicha katta tafovut ko'rsatadi: poytaxt va Farg'ona vodiysi hududlari juda zich, Navoiy va Qoraqalpog'iston esa kam zichlikka ega. Tug'ilish yuqoriligi janubiy va Farg'ona vodiysi hududlarida - bu hududlarda yosh populatsiyaning yuqori ulushini ta'minlaydi; poytaxt va sanoat markazlarida esa tug'ilish pastroq.

Tug'ilish ko'rsatkichlari O'zbekiston demografik jarayonlarida yetakchi o'rinni egallaydi. Qashqadaryo, Surxondaryo va Samarqand viloyatlari eng yuqori tug'ilish ko'rsatkichlariga ega. Urbanizatsiya darajasi yuqori bo'lgan hududlarda tug'ilish pastroq qayd etilmoqda. Tug'ilish ko'rsatkichlari O'zbekiston demografik jarayonlarida yetakchi o'rinni egallaydi. Qashqadaryo, Surxondaryo va Samarqand viloyatlari eng yuqori tug'ilish ko'rsatkichlariga ega. Urbanizatsiya darajasi yuqori bo'lgan hududlarda tug'ilish pastroq qayd etilmoqda.

Aholi o'lim ko'rsatkichlari so'nggi yillarda barqaror past darajada saqlanmoqda. Biroq Qoraqalpog'iston Respublikasida ekologik omillar tufayli

o'lim darajasi boshqa hududlarga nisbatan yuqoriroq. Toshkent shahri esa eng past o'lim darajasiga ega.

O'zbekiston umumiy tabiiy o'sish bo'yicha MDH davlatlari orasida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Tabiiy o'sish ko'rsatkichlari eng yuqori Surxondaryo, Qashqadaryo va Samarqandda, eng past esa Toshkent shahri va Navoiy viloyatlarida kuzatiladi.

2020–2024 yillarda urbanizatsiya sur'atlari sezilarli ravishda oshdi. Toshkent shahri, Navoiy, Buxoro viloyatlarida urbanlashtirish yuqori darajada bo'lsa, Farg'ona vodiysi hamda janubiy hududlarda bu ko'rsatkich ancha past. Urbanizatsiyaning notekis rivojlanishi hududlar mehnat resurslariga turlicha ta'sir qilmoqda.

Ichki migratsiya oqimlari asosan Toshkent shahri va Toshkent viloyatiga yo'nalgan bo'lib, bu hududlarda aholi zichligining ortishiga sabab bo'lmoqda. Tashqi migratsiya esa asosan Rossiya, Turkiya, Koreya va Qozog'iston yo'nalishlarida davom etmoqda. 2024 yilda xorijdagi mehnat migrantlari soni 2,1 milliondan oshdi.

Aholining yosh tarkibi bo'yicha O'zbekiston juda yosh davlat hisoblanadi. Aholining qariyb 57 foizini 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil qiladi. Surxondaryo, Qashqadaryo va Samarqand eng yosh tarkibli hududlardir. Bu holat mehnat resurslarining tabiiy ko'payishini ta'minlaydi.

2024 yilda mamlakat mehnat resurslari 19,2 million kishini tashkil etdi. Mehnat resurslari asosan yirik aholi yashaydigan hududlarda jamlangan. Farg'ona vodiysi viloyatlarida mehnat bozoriga kirayotgan yoshlar soni sezilarli darajada yuqori.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston demografik jarayonlari hududlar bo'yicha keskin farqlanadi. Ushbu farqlar mehnat bozori, urbanizatsiya, iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy siyosatning hududiy strategiyalarini ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega. Hududiy demografik tafovutlarni chuqur o'rganish mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston hududlarining demografik rivojlanish jarayonlari mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy istiqbolini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Aholi sonining o'sishi, uning hududlar bo'yicha notekis taqsimlanishi, yosh tarkibi, demografik yuklama ko'rsatkichlari va mehnat resurslari salohiyati hududlar rivojlanishidagi farqlarni chuqurlashtirishi yoki aksincha, ularning barqarorligini ta'minlashi mumkin.

So'nggi yillarda Toshkent shahri, Samarqand va Farg'ona viloyatlari demografik o'sishda yetakchi bo'lib, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida o'sish sur'atlari nisbatan past kuzatilmoqda. Aholining yillik tabiiy o'sish ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan hududlarda yoshlarning ulushi katta bo'lib, bu esa mehnat bozori uchun keng salohiyat yaratadi.

Shu bilan birga, ichki migratsiya jarayonlari hududlararo demografik nomutanosiblikni kuchaytirayotganini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, Toshkent shahri va uning atrofida migratsiya oqimining yuqori bo'lishi qishloq hududlarining mehnat resurslari salohiyatiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Demografik jarayonlarning barqaror boshqaruvi uchun quyidagi takliflar muhim ahamiyatga ega:

- hududlarda tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari o'rtasidagi farqlarni kamaytirish bo'yicha profilaktika dasturlarini kuchaytirish;
- mehnat resurslari ko'p bo'lgan viloyatlarda sanoat zonalari va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini kengaytirish;
- migratsiya oqimlarini muvozanatlash uchun hududlarda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish;
- aholining demografik tarkibi bo'yicha muntazam prognozlarni ishlab chiqish va ularni hududiy rivojlanish strategiyalariga integratsiya qilish.

Yaqin kelajakda O'zbekistonning demografik rivojlanishida aholi sonining va tug'ilish darajasining muntazam o'sishi; aholi tarkibida mehnatga layoqatli va undan katta yoshdagi aholi sonining yuqori sur'atda ko'payishi, respublikadan tashqariga migratsion ko'chishlar hajmining kamayishi; urbanizatsiya darajasining barqarorlashuvi; onalar va bolalar o'limining doimiy kamayishi; hayot davomiyligining muntazam uzayishi kabi ijobiy tendensiyalar kuzatiladi.

Yuqoridagi ijobiy tendensiyalar bilan birga mamlakatda demografik rivojlanishni yanada yuqori sifatli aholini takror barpo qilishni ta'minlash maqsadida demografik rivojlanishning birinchi galdagi vazifalari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak:

tug'ilishni uzoq muddatli istiqbolda ham demografik takror barpo bo'lishning oddiy rejimini ta'minlash darajasida saqlash;

aholi sog'ligini saqlash tizimini isloh etishni yanada chuqurlashtirish, davolash-profilaktika muassasalarining moddiy-texnika bazasini yaxshilash, aholiga yuqori sifatli, zamonaviy talab va standartlarga muvofiq tibbiy xizmat ko'rsatishni ta'minlash;

uzoq va borish qiyin bo'lgan joylarda yashovchi aholini chuqur tibbiy ko'rikdan o'tkazishda tibbiyot oliy o'quv yurtlarining, respublika ixtisoslashtirilgan markazlarining va ilmiy-tadqiqot institutlarining yetakchi olimlari va mutaxassislari ishtirokini ta'minlash;

to'g'ri ovqatlanish va gigiena, sog'lom homiladorlik va bola parvarishi, reproduktiv salomatlik, sog'lom turmush tarzi masalalarida aholining tibbiy savodxonligini oshirish;

ishlab chiqarishda mehnat qilishning xavfsiz shart-sharoitlarini ta'minlash, baxtsiz hodisalar, zaharlanishlar va jarohatlarning oldini olish.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan demografik siyosatning strategik maqsadiga erishish yo'nalishlarini muntazam amalga oshirish

respublikada aholini takror barpo qiluvchi yuqori demografik salohiyatni shakllantirishga va undan samarali foydalanishga zamin yaratadi.

Yakuniy xulosa shuki, O'zbekiston hududlarining demografik rivojlanishi kompleks yondashuvni talab etadi. Demografik omillarni chuqur tahlil qilish va hududiy siyosatga to'g'ri integratsiya qilish barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muhim tamoyillaridan biridir.

Adabiyotlar

1. Абдурахмонов. Қ.Х., Х.Х. Абдурамонов. Демография. Ношир-2011.
2. Демография. Современное состояние и перспективы развития: Учеб. пособие/ Под ред. Д.И. Валентя. -М.: Высшая школа, 1997. – С.259.
3. Сови А. Мифология нашего времени - М: Прогресс, 1979. – С.103
4. Многоязычный демографический словарь. - Нью-Йорк, 1973. – С.4
5. “Общая теория населения”, 1995. – С.170-171
6. Современная демография /Под ред. Кваши А.Я., Ионцева В.А. - М.:
7. Абдурахмонов Қ.Х. “Меҳнат иқтисодиёти назария ва амалиёт” Т.: “Фан” Нашриёти – 2019 й.
8. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси www.stat.uz- расмий веб сайти
9. Қаямов А.А., Утепова Г. Меҳнат ресурсларини такрор барпо қилишнинг демографик асослари. Ўзбекистон география жамияти ахбороти. 21- жилд. - Т., 2000. 171-177 б.
10. Abdurakhmanov K., Zokirova N. Labour Economics and Sociology: Edited by: Prof Dr. E.S.Margianti, SE., MM. Tutorial.- Jakarta.: Gunadarma Publisher, 2013, 430-p.
11. Abduraxmonov Q.X., Shoyusupova N.T. Aholini ish bilan bandligi. O'quv qo'llanma. – T.: 2011. – 4-5 b.
12. Xolmo'minov Sh.R., Xolmurodov S.E. Mehnat bozori iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – T.: 2013.
13. <https://labormigration.uz/Damodar> Gujarati. Econometrics by Example.
14. Tito Boeri, Jan van Ours The Economics of Imperfect Labor Markets: Second Edition Princeton University press Pirinceton and Oxford United Kingdom 2013.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika qo'mitasi. Demografik to'plamlar (2020–2024).
16. Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi. Mehnat resurslari balansi (2020–2024).
17. UN DESA. World Population Prospects (2022).

